

EL CONTRACTE DELS QUATRE GRAVATS DELS NOVÍSSIMS, ENTRE L'IMPRESSOR I GRAVADOR JOAN JOLIS SANTJAUME I MAGÍ CASES, DOCTOR EN TEOLOGIA

Imma Socias Batet
Universitat de Barcelona

Els antecedents

Durant el segle XVII –època de grans transformacions polítiques i religioses– es reduplica el sentiment d'inseguretat i les meditacions entorn de la mort i del més enllà són constants. En aquest context, cal remarcar que la iconografia dels Novíssims, Dareries o Postrimeries és molt habitual dins del repertori Barroc, ja que il·lustra d'una forma molt clara i didàctica la caducitat dels assumptes humans. Aquests gravats gaudeixen d'un notable èxit, no solament a l'època del Barroc, sinó fins a ben entrat el segle XIX¹.

Un dels autors que més va divulgar i popularitzar el tema dels Novíssims va ser el clergue Magí Cases, amb la seva obra els *Desenganys del Apocalipsis*. I Joan Jolis i Santjaume (Sant Feliu de Torelló, 1650²- Barcelona, 1705³), un dels impressors i gravadors més representatius del Barroc català, va gravar dues sèries de quatre gravats sobre els Novíssims. La primera d'elles estava formada per quatre estampes soltes de grans dimensions (*de tres pams en quadre*⁴), i la segona estava destinada a il·lustrar, en un format molt

1. En aqueix segle es continuen divulgant edicions, com els *Desenganys del Apocalipsis. Disposats y arreglats per sustento celestial dels majors en edat, y en llet espiritual per los parvulos y menors, sapien o no sapien de llegir*. Magí Cases, Prevere, Doctor en santa Teologia, Catedràtic jubilat de Retorica en la Universitat de Barcelona, y Examinador Sinodal de son Bisbat. Reimp. en Barcelona per A. Albert, 1848, Biblioteca de Catalunya, Institut Municipal d'Història de Barcelona, (Palau, n° 47.251, Aguiló n° 515). Així mateix també continuen tenint un notable èxit, en el segle XIX, les estampes soltes il·lustrades amb gravats dels Novíssims com: *Explicació de la Glòria del cel*, Manresa: Imprenta de Pau Roca, any 1849. Biblioteca de l'Abadia de Montserrat. El gravat d'aquest full solt és una xilografia que il·lustra també els *Desenganys* de l'impressor Surià.

2. Llibre de Bateigs, 1647-1674, vol. 3. fol. 23 verso. Arxiu Parroquial de Santa Maria de Torelló.

3. Joan Jolis Santjaume va morir el dia 11 de juny de 1705. Llibre d'òbits. Arxiu Parroquial de Santa Maria del Mar de Barcelona. Enrique Rodríguez Cepeda, *Romancero impreso en Cataluña (Imprenta de J. Jolis a Viuda Pla)*, Ediciones José Porrúa Turanzas, S. A., Madrid, 1984, p. 12

4. Possiblement aquestes mides fan referència al fet que aquests gravats havien d'amidar tres pams per cadascun dels seus costats, és a dir, 600 mm x 600 mm.

més reduït, el llibre dels *Desenganys* de Cases. Aquestes dues sèries xilogràfiques que essentem són els únics exemples que coneixem, ara per ara, de Joan Jolis com a gravador.

Magí Cases, el comitent dels gravats de Joan Jolis

Magí Cases, doctor en Teologia, va desenvolupar la seva activitat al llarg del segle XVII. Personalitat inquieta i dinàmica, a jutjar per les diverses tasques que realitza com a sacerdot, teòleg, professor, poeta i fins i tot músic. Segons Gudiol⁵ pels volts de l'any 1680 va ser catedràtic de retòrica⁶ a la Universitat de Barcelona, així com també va exercir d'examinador Sinodal del Bisbat. Torres Amat⁷ refereix que l'any 1667 va participar com a jurat en una festa literària de poemes dedicats a Santa Eulàlia. Aquest mateix autor afirma que Cases era un "zeloso misionero. De resultas de un sermón, que predicó en la iglesia del hospital resolvieron los conselleres de Barcelona la fundación de la casa de las arrepentidas (...)", circumstància que el mateix Cases recull en el pròleg del seu llibre *Idea del alma Arrepentida*⁸: "Fenix, al paternal aliento de nuestra siempre pia, y muy Ilustre Ciudad, renacio años atras, de sus frias, angustas cenizas, y de sus mas modernos, minimos rescoldos, el deseado, quanto necessario Convento de Madalenas Arrepentidas. Cuya fragancia desde su tierno, y angustiado nido movió, y obligó al sabio consejo de Ciento en 17 de Noviembre de 1687, a fabricarles un nuevo Convento (...). Haviendome recomendado el cuydado deste divino jardin en sus principios la muy Ilustre ciudad, procuraron mis flacas fuerzas cultivarle con todo el desvelo (...).

A Magí Cases, se li ha de reconèixer també una certa preocupació de caràcter pedagògic, puix que pretén que la seva obra, els *Desenganys*, sigui el més didàctica i entenedora possible, complementant els discurs escrit amb els gravats dels Novíssims, així mateix, també té una especial cura en la catequesi i en la formació religiosa de la joventut. Exponent potser d'aquesta voluntat va ser la fundació d'una institució escolar anomenada "Causa Pia de Predicación"⁹.

5. Gudiol, Josep, "I.a Veu de Catalunya". *La Pàgina Artística*, 31 de gener de 1916, núm. 320.

6. "Moltes Universitats tenien Càtedras de Retòrica i quan no era així aquesta matèria es feia en un curs superior de gramàtica. Amb aquella assignatura es pretenia ensenyar a escriure correctament la prosa llatina, prenent fonamentament Ciceró com a model". (Albert Rossich, "Una poètica del Barroc. El 'Parnàs català'. Col·legi Universitari de Girona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1979).

7. Torres Amat, Fèlix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Imprenta de J. Verdager, Barcelona, 1836, p. 168. Aquest autor diu que la fundació de la casa de les Arrepentides és de l'any 1677, mentre que Magí Cases en el pròleg del seu llibre *Idea del alma Arrepentida* diu que va ser l'any 1687.

8. Cases, Magí, *Idea de la alma arrepentida. Parte VI. De sus ejercicios de Fe, Esperança y Deseos. A vista de la Gloria accidental, propuesta por el libro escrito dentro y fuera, segun Ezechieh Cap. 2 & 3. & Apoc. cap. 10 & aliis. Ordenala para mayor Gloria del Altissimo, a la firmeza en su propósito de las Almas Arrepentidas, y conversión de los demás*, Magino Casas, presbitero Do[c]tor en Santa Theologia, y Cathedrático de Rethorica en la Universidad de Barcelona. En Barcelona: por Ivan Jolis, impressor, año 1688. Biblioteca-Museu Balaguer, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona. Biblioteca Universitat de Barcelona.

9. Madurell Marimón, José María, *Antiguas ediciones de libros de autores eclesiásticos* (notas documentales). Extracto de "Analecta Sacra Tarraconensia", vol. XLIII, Balmesiana (Biblioteca Balmes). Facultad de Teología de Barcelona, Barcelona, MCMLXXI, p. 117.

Sens dubte, de tot el conjunt de la seva obra escrita, la que va assolir més èxit editorial varen ser els *Desenganys del Apocalipsis*, de la qual en foren efectuades nombroses edicions¹⁰. En aquest sentit, observem que Magí Cases publica amb diferents variacions els *Desenganys del Apocalipsis*, fins arribar a una forma consolidada amb l'edició de Joan Jolis de 1694.

També va exercir¹¹ com a censor de llibres, com, per exemple, és el cas del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria Dulach, imprès a Barcelona l'any 1696, per Antoni Lacavalleria.

Magí Cases devia tenir algun vincle amb la família de Jacint Andreu¹², ja que a l'any 1704¹³ és marmessor testamentari, a més de participar amb un anagrama llatí en el llibre del citat Andreu. El 1704 és l'última data, de què tenim referències de Magí Cases, personatge polifacètic i que, amb els *Desenganys del Apocalipsis* va realitzar una notable contribució al camp de la religiositat Barroca a Catalunya. A part dels *Desenganys del Apocalipsis* que centren la nostra atenció, les principals obres seves són:

- *Lectio poetica: solari sub unico cursu elaborata, memoriae mandata & publice in Theatro Barcinonensi recitata a Magino Casas .... : explicatur lectionis ad limen genuina ipsius*

10. Les edicions que he pogut examinar són: *Desenganys, introducció a la vida devota, clau del llibre apocalíptic escrit dintre i fora, lo qual va impresa part ab les figures ab que la memoria devora en un punt i ab dificultat d'obviar la saviduria mes alta, mes estesa i mes saludable*, Barcelona: En la Estampa de Rafel Figaró al carrer dels Cotoners, 1673. Biblioteca de Catalunya. (Palau, nº 47.448, Aguiló, nº 512).

Llave, y Exercicios del Libro Apocalypitico escrito por dentro y por fuera. El qual va a parte y lo puede leer el que sabe, y el que no sabe de letra. Proponelo a todos para que vean lo que conñviene hazerse luego, y sin tardar. Magino Casas, presbytero ... En Barcelona en casa Cormellas, por Jayme Cays, 1681. Institut Municipal d'Història de Barcelona., Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona..

Llibre de petit format; consta de tres parts. Totes elles estan relacionades entre si i versen sobre els Novíssims. La primera part s'inicia amb una sèrie de preguntes, entre pare i fill, sobre els Novíssims, després segueix una *Clavicula del Libro escrito dentro y fuera (...)*, i, finalment, acaba amb "*Exercicios del Libro Apocalypitico (...)*".

Desenganys del Apocalipsis disposats, y declarats ab sos signes, o Imatges en celestial sustento per los majors en edat, y en llet Espiritual per los Parvulos, y Menors sapian, y no sapien de llegir. Per Magi Casas, Prevere, Doctor en Santa Theologia, Catedratic jubilat de Rethorica en la Universitat de Barcelona, Examinador Synodal de son Bisbat. Se adverteix al lector, que las xifras de las sentencias indican los signes del LLibre escrito dintre, y fora, que aqui va insertat: conforme se pot veurer ab mes brevedat ab lo Llibre enter, y sa clavicula, posats en lo ultim. Ab Llicencia, en Barcelona: en la Estampa de Joan Jolis, estamper al carrer dels Cotoners. Any 1694. Venense en casa Jacyntho Ascona, y Joan Pau Marti. Llibreters en la Llibreteria. (Aguiló, nº 513, Palau, nº 47.249). Biblioteca Lambert Mata de Ripoll, Institut Municipal d'Història de Barcelona (en la fitxa del cedulari consta "falta"), Biblioteca de Catalunya .

A l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya (IX-I-C7/5) li manca el gravat corresponent al Novíssim de l'Infern. Així mateix, a la Biblioteca de Catalunya hi ha un Llibre (4-I-109), intítulat *Varios*, en el qual hi ha relligades obres de pietat. Entre elles hi ha uns *Desenganys* de Joan Jolis que estan incomplets, ja que comença amb el Judici i sols hi ha el gravat de l'Infern. Al final hi ha la "*Clavicula del Llibre escrito dintre y fora ab sas preguntas de pare a fill*". Així mateix li manca el peu d'impremta.

Com hem ressenyat, a la Biblioteca Lambert Mata, de Ripoll, trobem una altra edició dels *Desenganys* de Joan Jolis de 1694. Aquest exemplar està completa i presenta els quatre gravats dels Novíssims, el primer dels quals, el de la Mort, porta la signatura 'Jolis'.

Desenganys del Apocalypsis, disposats, y declarats ab sos Signes, o Imatges en celestial sustento per los Majors en edat, y en llet Espiritual per los Parvulos, y Menors ; sapien, o no sapien de llegir. Per Magi Casas, Prevere, Doctor en Santa Theologia, Catedratic jubilat de Rethorica en la Universitat de Barcelona, y Examinador Synodal de son Bisbat. Se adverteix al lector, que las xifras de las Sentencias indican los Signes del LLibre escrito dintre, y fora, que aqui va insertat: Conforme se pot veurer ab mes brevedat ab lo Llibre enter, y sa clavicula, posats en lo ultim. Barcelona: Per Jaume Suria Estamper, y Llibreter al carrer de la Palla. Biblioteca de Catalunya, Institut Municipal de Història de Barcelona, (Palau, nº 47.250, Aguiló, nº 514). Edició il·lustrada amb quatre gravats anònims dels Novíssims.

Desenganys del Apocalypsis. (Facsimil). Col·lecció Lletra Menuda, Núm. 8, Editorial Curial, Barcelona-Sueca, 1974. Biblioteca de Catalunya. Edició facsimilar de l'edició de Jaume Suria.

11. Rubió i Balaguer, Jordi, *Història de la Literatura Catalana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107.

En el *Gazophylacium* hom pot llegir que la Censura de Magí Cases esta feta a Barcelona el 28 de novembre de 1695.

12. Jacint Andreu (Hostalric, la Selva -1630- ?). Catedràtic de medicina a la Universitat de Barcelona i metge de cambra de Joan d'Àustria. G. E. C., vol.II, p. 105.

13. Trigesimum Quintum Manuale (25 de desembre 1703/22 de desembre de 1704. Lligall nº 11. Notari Lluís Fontana., 1704, f. 27. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Col·legi de Notaris de Barcelona.

e textu dimanatio: libamen (esto medicum) ad honorem gloriam et encomium mysterio triados ineffabili profusum, Barcinone : apud Mathevat ..., 1667. Biblioteca Lambert Mata, Ripoll.

- *Desenganyans, introduccio a la vida devota, clau del llibre apocaliptic escrit dintre i fora, lo qual va impresa part ab les figures ab que la memoria devora en un punt i ab difficultat d'olvidar la saviduria mes alta, mes estesa i mes saludable*, En Barcelona, en la Estampa de Rafel Figaró, al carrer dels Cotoners, (1673). Biblioteca de Catalunya. (Palau, nº 47.248, Aguiló, nº 512).

- Anagrama llatí en l'obra de Jacint Andreu, *Practicae Gotholanarum pro curandis humani corporis morbis: descriptae iuxta medicinae rationalis leges, quas posteris commendatas reliquerunt lucidiora antiquitatis luminaria Hippocrates et Galenus .../* Barchinone: Ex typis Francisci Cormellas, per Vicentium Surià, 1678. Biblioteca de la Facultat de Medicina, Barcelona.

- *Llave, y Exercicios del Libro Apocalyptico, escrito por dentro y por fuera. El qual va a partes y puede leer el que sabe, y el que no sabe de letra. Proponelo a todos para que vean lo que co[n]viene hazerse luego, y sin tardar. Magino Casas, presbytero ...* En Barcelona en casa Cormellas por Jayme Cays, 1681. Institut Municipal d'Història de Barcelona., Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona.

- *Rhetoricae publicus thesaurus in Barcinonensi Archig[im]nasio*, Indagatus a Magino Casas sacra theologiae doctore iuculenter erutus. mihi dono Filipo de Lupia et de Roxer huius modi operam, narranti. a die 17 kalendas 8bris anno 1684. Manuscrit 224 - (Consta de tres llibres o parts). Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona.¹⁴

- *Idea de la alma arrepentida . Parte VI. De sus exercicios de Fe, Esperança y Deseos. A vista de la Gloria accidental, propuesta por el libro escrito dentro y fuera, segun Ezechieh Cap. 2 & 3. & Apoc. cap. 10 & aliis.* Ordenala para mayor Gloria del Altissimo, a la firmeza en su proposito de las Almas Arrepentidas, y conversion de los demas, Magino Casas, presbitero Do[c]tor en Santa Theologia, y Cathedratico de Rethorica en la Universidad de Barcelona. En Barcelona: por Ivan Jolis, impressor, año 1688. Biblioteca-Museu Balaguer, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona.. Biblioteca Universitària de Barcelona.

Segons Torres Amat¹⁵ també va escriure: *Instruccion á los curas de almas, como han de llevar las familias con el santo temor de Dios, y encender los corazones. y Clamores al cielo contra los parrocos y curas negligentes de predicarles y repartirles la palabra divina.* Així mateix li ha estat atribuït un *Càntic dels minyons*¹⁶, però fins al moment present no hem localitzat cap d'aquestes obres atribuïdes a Magí Cases.

El contracte¹⁷ dels gravats dels Novíssims entre Joan Jolis, gravador, i Magí Cases

L'any 1683 Magí Cases i l'impressor-gravador barceloni Joan Jolis Santjaume subscriuen un contracte per fer uns gravats de grans dimensions, els termes del qual proporcio-

14. Donem les gràcies a Albert Rossich per la informació que ens ha proporcionat sobre Magí Cases i, concretament, per l'existència d'aquest manuscrit de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona.

15. Torres Amat, *Memorias ...*, p. 168, obres que no hem localitzat.

16. Palau, a propòsit d'aquesta obra, diu que després d'algunes edicions dels *Desenganyans* hi havia " *El Càntic de Minyons, a vista del Llibre escrit dins y fora, ço es de sos quatre Novíssims*, i afegeix que Aguiló l'atribueix a Cases. Palau Dulcet, *Manual del Librero Hispano-americano*, Libreria Anticuaria de A. Palau, Barcelona, 1948-1977, p. 255, vol. III. Tanmateix cal dir que aquesta afirmació de Palau, per ara i tant, no l'hem pogut confirmar

17. Contracte de quatre planxes dels Novíssims, entre el Reverend Doctor Magí Cases i l'impressor Joan Jolis Santjaume. *Decimum Quartum manuale* (28 de desembre de 1682/ 24 de desembre de 1683). Notari Lluís Fontana, 1683, Lligall nº 4, fol. 196-197. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Col·legi de Notaris de Barcelona.

Expressem el nostre agraïment a Laureà Pagarolas, conservador de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, per les facilitats que ens ha brindat al llarg d'aquesta recerca.

nen una abundant i valuosa informació sobre aquestes matrius xilogràfiques dels Novíssims de Joan Jolis.

Un dels primers punts pactats és el del termini de l'execució dels gravats, així com també la referència expressa a les mides de les matrius:

" Primerament lo dit Joan Jolis conve y en bona fe promet al dit Magi Casas que dins sis mesos y mig del dia present en havant comptadors tindra fetas y acabadas ab tota perfeccio mateix de sa ma propia aquellas quatre planxes o taulas de casi tres pams en quadre las quals li te entregades dit D[octofr] Cases pulidas y dibuixadas a gasto de dit señor Cases (...)" . Aquesta clàusula és, de moment, l'única que coneixem que fa referència expressa a Joan Jolis com a gravador, circumstància que, sens dubte, fa augmentar l'interès per aquest document contractual. A Joan Jolis se li donen sis mesos i mig per gravar les quatre planxes, cosa que significava que el termini d'execució per cadascuna era, aproximadament, d'un mes i mig.

Així mateix és interessant de remarcar el fet com Magi Casas lliura les planxes a punt de ser gravades, és a dir, *pulidas y dibuixadas* . D'una forma clara es veu, en aquest cas, com és el comitent qui no solament proporciona el tema iconogràfic, sinó que també ja el dona dibuixat, llest per gravar-lo.

Magi Casas estableix, en aquest contracte, que si ja ha pasat el termini de l'execució de les planxes –els sis mesos i mig– i Joan Jolis no les ha acabat "(...) *puga dit doctor Casas da sa propia autoritat fer acabar y perfessionar aquellas (...)*, quedant clar, però, que les despeses aniran a càrrec de Jolis.

En el contracte, també es reflecteix el preu d'aquestes planxes, que serà de vuit dobles d'or: "*Item lo dit Magi Casas conve y en bona fet promet al dit Joan Jolis que per gravar les dites planxes o taulas ab la conformitat dalt dita li donara y li pagara vuit doblas en or (...)*". O sigui: dues dobles d'or per planxa gravada. No tenim gaires referències sobre els preus percebuts pels gravadors en el segle XVII i, de fet, encara està per fer una història de la situació i les condicions dels gravadors d'aqueixa època. Així mateix, creiem que també convindria conèixer el valor econòmic dels gravats, per saber quin era el lloc que ocupaven dins del món de la tipografia. L'apreciació actual dels gravats xilogràfics com un material popular, pot fer pensar que les matrius en els segles XVII i XVIII, tenien un cost relativament barat. I, tanmateix, les diferents fonts de l'època examinades semblen demostrar el contrari. Si bé és veritat que gravar una calcografia era més car que gravar una xilografia, aquesta tampoc no era barata. I malgrat que editar un llibre amb gravats era bastant més costós que fer-ho sense, la majoria d'impressors i editors no dubtaven a fer una inversió inicial amb els gravats, perquè sabien que després recuperarien amb escreix els seus diners. Precisament sobre la valoració econòmica dels gravats és interessant el que diu Griffin¹⁸, argumentació, que encara que es refereix a la Sevilla del segle XVI, creiem que també pot ser predicable del Sis-cents: "*La familia (els Cromberger) debe haber invertido un capital considerable en encargar, comprar o alquilar los grabados, que eran artículos caros, y su uso debe haber aumentado sensiblemente el precio de los libros (...). La obligación que parecen haber sentido los Cromberger de invertir dinero en ilustraciones puede encontrar una explicación en el mercado al que dirigian sus productos*".

Fins al moment present, no coneixem l'existència de cap prova d'aquestes planxes de Joan Jolis. De fet es dona una circumstància paradoxal: mentre que del gravador moianès Pere Abadal¹⁹ són conegudes les estampes soltes dels Novíssims i hom no té notícies de les planxes, en el cas de Joan Jolis és a la inversa, coneixem l'existència i les condicions con-

18. Clive Griffin, *Los Cromberger. La historia de una imprenta del siglo XVI en Sevilla y Méjico*, Instituto de Cooperación Iberoamericana, Ediciones de Cultura Hispánica, Madrid, 1991, p. 232.

19. Socías Batet, Imma, "Uns gravats dels 'Desenganys del Apocalipsis' disposats i declarats amb els seus Signes", *Actes del Primer Congrés d'Història de l'Església catalana*, des dels orígens fins ara, Solsona, del 20 al 23 de setembre de 1993, p. 811-821.

tractuals d'aquestes planxes dels Novíssims, però ignorem el parador de les estampes i de les planxes. De fet, d'estampes d'aquestes característiques tan sols coneixem, ara per ara, les mencionades de Pere Abadal i Morató, les del gravador calcogràfic Vaquer²⁰, així com unes altres conservades a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona²¹.

Aquestes estampes dels Novíssims, de grans dimensions, eren penjades a l'interior de les esglésies, a la vista de tots els fidels. Possiblement, i tal com ho indiquen algunes de les obres de Cases, hom feia una lectura comunitària²² dels Novíssims, amb assenyalament de les diferents parts de la seva iconografia. Aquesta simbiosi o unió entre el text i la imatge és un exemple clar de la importància de la cultura visual en el Barroc, on gran part de la població era analfabeta i, per tant, la imatge assolí un paper fonamental com a mitjà difusor d'idees i de creences.

Segons Duran i Sanpere²³: "*Las dificultades de grabados de tan extraordinarias proporciones, y la demanda de ejemplares obligó a darles una simplificación reducida, que fue grabada en plancha metálica por Vaquer*²⁴. *Sus cuatro láminas de Novísimos tienen todos sus leyendas en lengua catalana. Más tarde las cuatro fueron interpretadas de nuevo por otros tantos grabados xilográficos, también con leyendas catalanas (...). La gran petición de tales hojas obligó a nuevas ediciones con grabados nuevamente reducidos (...)*".

20. De Vaquer hem pogut localitzar els quatre Novíssims. Una estampa original referent al Quart Novíssim de la Glòria (R.E. 3360) al Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC, i tres reproduccions fotogràfiques de les estampes dels Novíssims a la Biblioteca dels Museus d'Art de Barcelona, (arxiu fotogràfic). Els gravats de Vaquer amiden 210 x 310 mm, format que possiblement sigui l'intermedi, entre les estampes de gran format dels Novíssims, com les de Pere Abadal, i les de petit format que il·lustren l'edició de Joan Jolis de 1694. Sobre aquest gravat dels Novíssims Gudiol diu: "*La bona mà que demostra aquest aiguafort de Sant Jordi, contrasta amb altres produccions de la mateixa firma, que hem vist a la Biblioteca del Seminari de Barcelona, en una col·lecció de papers que, per moure a coneixement i meditació del fi, derrerries o novíssims de l'home, donà al poble el Dr. Magi Casas, catedràtic de retòrica de la Universitat de Barcelona pels anys de 1680. Quatre gravats d'en Vaquer responen a la concepció de la mort, judici, infern i glòria, tenia el dit Dr. Casas, i aquest exposava en versos castellans i catalans, en discursos i llibrets, en fulles soltes i cartells curiosíssims ...*" (...). Josep Gudiol, "La Veu de Catalunya". *La Pàgina Artística*, 31 de gener de 1916, núm. 320.

Josep Gudiol identifica Vaquer amb una nissaga d'argenteros tarragonins documentats entre 1625 i 1643. Vaquer és un gravador en metall i en fusta. Dues de les seves obres reconegudes són l'esmentada estampa de *Sant Jordi sobre el mapa de Catalunya*, editada l'any 1686 i 11 gravats sobre la vida i miracles de *Sant Antoni de Pàdua*.

21. Novíssims. Institut Municipal d'Història de Barcelona. Secció de Gràfics. (R.E. 3422). Aquestes estampes presenten la mateixa composició que les de Pere Abadal i les de Jolis, si bé hi ha introduïda una sèrie de variacions en les llegendes. Aquestes quatre estampes són d'una qualitat inferior a les de l'Abadal, a les de Vaquer, i fins i tot a les de Jolis. Tampoc hi consta el nom del gravador, ni el peu de l'impressor. Estampes que són reproduïdes a: José María Díez Borque, *Verso e imagen. Del Barroco al siglo de las Luces*. Comunidad de Madrid. Consejería de Educación y Cultura. Dirección General del Patrimonio Cultural. En Madrid, por la Calcografía Nacional y la Dirección General de Patrimonio Cultural, Comunidad de Madrid. Año de MCMXCIII. (1993).

Així mateix, a la Biblioteca dels Museus d'Art de Barcelona, (arxiu fotogràfic), també hem localitzat unes fotografies d'uns fulls solts referents al Tercer i Quart Novíssim, al de l'Infern i de la Glòria. Gravats anònims, i sense peu d'impremta, que imiten els models coneguts.

Páez documenta uns Novíssims del gravador Clemente Puche (Madrid, 1699-1728), que il·lustren el llibre *Rhythmica Sacra. Moral y Laudatoria*, Madrid, 1703, Páez, Elena, *Repertorio de Grabados Españoles en la Biblioteca Nacional*, Ministerio de Cultura, Dirección General del libro y Bibliotecas, Secretaria General Tècnica, Madrid, 1983, p. 448-449.

22. Vegeu la nota 41.

23. Duran Sanpere, *Grabados Populares Españoles*, G. Gili, Barcelona, 1971, p. 140

24. Vegeu la nota 20.

Els quatre gravats que il·lustren el llibre²⁵ dels *Desenganys del Apocalipsis* de Magí Cases

Els quatre gravats dels Novíssims, Postrimeries, o Darrerries de l'home fan referència a la Mort, el Purgatori, l'Infern i la Glòria, temes que ja arrelen en la iconografia medieval. De fet, en el món de la baixa Edat Mitjana ja es troben referències als Novíssims²⁶. Un dels difusors més actius va ser el cartoixà Dionís de Leuwis²⁷ Precisament en una obra seva, el *Cordial delanima*²⁸ de 1495, hi ha uns gravats que podríem considerar com uns precedents remots dels que il·lustren l'edició de Joan Jolis de 1694. Els gravats del Cartoixà són:

1. Novíssim Primer: Mort. S'hi veu un esquelet que porta un taüt, mentre que per terra hi ha calaveres amb corones i tiars.

2. Novíssim Segon: Judici. Crist està envoltat dels sants. Dos àngels toquen les trompetes, i de terra ressusciten els morts.

3. Novíssim tercer: Infern. Pràcticament tot l'espai està ocupat per una gran boca oberta. A dins hi ha diferents turments, amb els diables com a botxins.

4. Novíssim quart: Gloria. Crist està assegut en un tron, acompanyat dels sants.

Aquets gravats són bastant primaris, i semblen aprofitats d'altres contextes il·lustratius. De fet, presenten un parentiu força llunyà amb els de Joan Jolis de 1694 però, tot i així, són interessants com a antecedents dels gravats barrocs dels Novíssims.

La primera edició coneguda dels *Desenganys del Apocalipsis* de Cases és l'edició de Rafel Figueró de 1673²⁹. D'aquesta obra, coneixem el contracte que varen signar Fi-

25. *Desenganys del Apocalipsis disposats, y declarats ab sos signes, o Imatges en celestial sustento per los majors en edat, y en llet Espiritual per los Parvulos, y Menors sapian, y no sapien de llegir. Per Magi Casas, Prevere, Doctor en Santa Theologia, Catedratic jubilat de Rethorica en la Universitat de Barcelona, Examinador Symodal de son Bisbat. Se adverteix al lector, que las xifras de las sentencias indican los signes del Llibre escrit dintre, y fora, que aqui va insertat: conforme se pot veurer ab mes brevedat ab lo Llibre enter, y sa clavicula, posats en lo ultim. Ab Llicencia, en Barcelona: en la Estampa de Joan Jolis, estamper al carrer dels Cotoners. Any 1694. Venense en casa Jacyntho Ascona, y Joan Pau Marti. Llibreters en la Llibreteria. (Aguiló, nº 513). (Palau, nº 47.249). Biblioteca Lambert Mata de Ripoll, Biblioteca de Catalunya, Institut Municipal d' Història de Barcelona (en el cedulari posa que 'falta' l'exemplar).*

26. *Prolech sobre algunes meditacions molt utils pera persones simples de la mort e del juhi final e de les penes de Jnfern e dela Gloria de Paradis e de Passio de Yhesu Xrist.* Segons doctrina del sauj cascu ab tota uigilancia deu esser ... (fols. 1 r. 2 r.). Comença la primera parte que es dela meditacio de la mort. Cascu nescit de carn corruptible deu atentamen ... per que mereixcam a conseguir la gloria damunt expliciada. Amen (fols. 2 r.-43 v.). Catálogo de los manuscritos catalanes, valencianos, gallegos y portugueses de la Biblioteca de El Escorial, Fr. Julián Zarco Cuevas, Boletín de la Real Academia de la Historia, Vol. XCI, p. 65 i ss. Tipografía de Archivos Olozaga, Madrid.

Aquesta obra, segons Pere Bohigas, és anterior al segle XVI. (Pere Bohigas, *Petita contribució a l'inventari d' obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX*. Separata de Collèctanea E. Serra Buixó "Analecta Sacra Tarraconensia", Vol. XXVIII (1955).

27. Dionís, el Cartoixà, també és conegut com Denis de Leuwis o de Rickel. Teòleg belga, nat a Rickel (Limburg), l'any 1394. Morí el 1471. Té una obra molt nombrosa, entre la qual citem la que fa referència als Novíssims com: *Quatuor Novissimis hominis, Morte, Iudicio, Inferni poenis, Gaudijs Coeli*. Lugduni. Apud Haeredes Iacobi Iunctae, 1566. Biblioteca de Catalunya (Res. 2282 - 12°), Biblioteca Universitat de Barcelona. Aquesta obra no és il·lustrada amb gravats, només hi ha caplletres xilogràfiques.

28. (Dionís el) Cartoixà, *Cordial de l'anima*, València, 1495. Facsímil. Biblioteca Pública de Mallorca, Palma de Mallorca, 1980. Biblioteca de Catalunya.

Agustí Duran i Sanpere, a *Grabados Populares ...*, p. 140, cita una edició més antiga: "En 1401 se publicó en Zaragoza por el impresor Pablo Hurus la obra del cartujano Dionisio, llamada *Cardial* o *Libro de las quatro Postrimerias* (...)", obra que, de moment, no hem localitzat, encara que per la descripció dels gravats pensem que podrien correspondre al mateix model dels que il·lustren l'edició valenciana de 1495. Així mateix Vindel en el *Manual gráfico-descriptivo del Bibliófilo* (1475-1850), F. Vindel, Madrid, 1930, (nº 3332) reproduïx la portada, el colofó i un gravat de Dionisio Cartusienis, *Cordial de las quatro cosas Postrimeras: es a saber de la muerte: Del juyzio final: de la pena infernal: y de la Gloria celestial*. (Zaragoza, 1499).

29. *Desenganys, introducció a la vida devota, clau del llibre apocalíptic escrit dintre i fora, lo qual va impresa part ab les figures ab que la memoria devora en un punt i ab dificultat d'olvidar la saviduria mes alta, mes estesa i mes saludable*, En Barcelona, en la Estampa de Rafel Figaró, al carrer dels Cotoners, (1673). Biblioteca de Catalunya. (Palau, nº 47.248, Aguiló, nº 512).

gueró³⁰ i Magí Cases, amb unes clàusules molt habituals a l'època. I que, per contractes similars que hem vist, i malgrat que el llibre de Jolis és bastant posterior, creiem que devien ser molt semblants. Així, en el contracte signat entre Figueró i Cases s'estipula que el nombre total dels llibres editats havia de ser de 1200 (quantitat molt corrent en aquesta classe de publicacions), dels quals 200 serien per Cases, i la resta per l'impressor. Els *Desenganyys* editats per l'igueró no estan il·lustrats amb els gravats dels Novíssims, tan sols hi ha una Crucifixió i una sèrie de florons.

Torres Amat³¹ diu que "*Para mayor explicación de la obra (Magí Cases) publica otra con este titulo: LLave³² y ejercicios del libro del Apocalipsis escrito por dentro y por fuera (...)*". També diu que Joan Jolis publica aquesta mateixa obra l'any 1694, edició que no hem localitzat.

La segona edició coneguda dels *Desenganyys* de Cases és la de Joan Jolis de 1694 Segons Comas³³ "*Pel títol que porta pot semblar que es tracta d'una traducció o d'una interpretació del llibre de l'Evangelista Sant Joan, però no és així. L'autor prescindeix totalment del contingut al·legòric i escatològic i ens ofereix una sèrie de preceptes morals en vers, basats en la meditació dels Novíssims i dirigits als pares i mestres a fi de que desenganyin als fills i deixebles dels plaers de la vida i es resolguin a anar pel camí de la virtut, tal com diu la introducció*".

Al principi d'aquesta obra hi ha els denominats "Camins d'eternitat", on Cases fa un seguit de reflexions sobre la caducitat del gènere humà i una mena de justificació del llibre: "*Considerant quant importa la memoria dels Novíssims, y Camins de la Eternitat, pera tenir plens los cors dels sant temor de deu, y encesos en son amor; com pera aborrrir lo camí del vici, y abraçar lo camí de la virtut en seguiment de Christo: Perço encarregant als Pares ensenyen a sos fills estos desenganyys; y aixi mateix als Mestres los fassen llegir en sas Escolas a sos deixebles (...)*". Al final dels *Desenganyys* afegeix un capítol intitulat: "*Clavicula del llibre escrit Dintre y fora. Preguntes de pare a fill*", que ve a constituir una mena de síntesi i de recordatori dels *Desenganyys*. Al final de la Clavicula hi ha la següent nota: "*Lo Llibre escrit, o estampat dintre, y fora, citat per les xifres de [aque]sta Clavicula, y dels Desenganyys, va estampat en tres formas: La més petita, es la que va aquí (es refereix als gravats que il·lustren el llibre de Joan Jolis de 1694): la mediana, es en fulla. La major es en 4 quadros grans, un per cada Novíssim*". Aquest aclariment és interessant, ja que d'una forma expressa informa que la iconografia dels *Desenganyys* es divulgava en tres formats diferents: "*petita, mediana, major*", prova evident del seu èxit. La mida petita es devia ésser utilitzada en la il·lustració del llibre dels Novíssims, mentre que les altres dues mides servirien per la divulgació dels fulls solts. De fet, aquests tres formats sobre els Novíssims els hem localitzat, i són els que corresponen a les estampes de Pere Abadal (1007 x 780 mm), les de Vaquer (210 x 310 mm), i les de Joan Jolis (185 x 146 mms.), respectivament.

És probable que els gravats dels Novíssims de Vaquer servissin de model a altres gravadors, com insinuen Gudiol³⁴ i Duran i Sanpere³⁵, ja que realment presenten moltes si-

30. *Contrato para la impresión de mil doscientos ejemplares del libro "Desenganyys. Introducción a la Vida devota" del Doctor Magi Cases*, Madurell Marimón, José María, *Antiguas ediciones de libros ...*, p. 155.

31. Torres Amat, *Memorias ...*, p. 168.

32. Vegeu la nota 10.

33. Riquer, Comas, Molas, *Història de la literatura catalana*, Ariel, Barcelona, 1985, p. 99 i ss. En aquesta obra hi ha reproduïts els Novíssims que s'atribuïxen a Figueró, quan en realitat són els que il·lustren els *Desenganyys* de l'impressor barceloní Jaume Suria.

34. Gudiol creu que aquests gravats de Vaquer foren fets "pels volts de 1680", Gudiol Cunill, Josep, "La Veu de Catalunya", *La Pàgina artística*, 31 de gener de 1916, n° 320.

35. Duran, com hem vist, també és de l'opinió que l'obra de Vaquer va precedir a les xilogràfiques, Duran i Sanpere, *Grabados populares ...*, p. 140.

milituds tant amb els de Pere Abadal com amb els de Joan Jolis. Però, tanmateix cal remarcar que els primers gravats que coneixem que il·lustren una edició dels *Desenganyys del Apocalipsis* són els de Joan Jolis de 1694, que Aguiló³⁶ qualifica de “*extraños grabados en madera*”. Aquesta és l’única edició coneguda; de moment no hem localitzat cap altre peu d’impremta diferent, ja que els *Desenganyys* de Jaume Surrià³⁷ tant podrien estar editats a finals del segle XVII com a principis del segle XVIII.

Els quatre gravats dels Novíssims³⁸ fan referència, com és habitual, a la Mort, al Judici, a l’Infern, i a la Glòria. Com en els altres casos que coneixem, en els gravats apareixen uns itineraris amb una numeració específica per a cada símbol. La lectura del llibre i la dels gravats és complementària, de fet un dóna suport a l’altre. A pròposit de la unió del text i el gravat, diu Díez Borque³⁹ que sovint: “*Se trata de una asociación estructural de imagen y verso, de modo que la imagen no es un mero ornato o ilustración de la poesía, sino que es articuladamente significante*. Per altra part, tant la composició, com la complicada simbologia present en els gravats són quasi impossibles d’interpretar sense el llibre de Cases.

Sembla, per les notícies de què disposem, que els Novíssims de Cases també estaven pensats per ser cantats, com es llegeix en algunes de les recomanacions de les seves obres⁴⁰: “*Cantanla uno, u dos muchachos teniendo dicho libro Apocalypitico en la mano, y enseñandolo por sus Iconismos al Pueblo*”. En el pròleg de *Idea del Alma arrepentida*,

36. Aguiló y Fuster, Mariano, *Catálogo de obras en lengua catalana*, Suc. de Rivadeneyra, Madrid, 1923, p. 242-243.

37. Vegeu la nota 10

38. Novíssim Primer: Mort. Dues vies: El camí de la Salvació i el de la Perdició. Ambdós camins estan presidits respectivament pel Corder que és Crist, i la Bèstia que és el Diable. 1. Esperit bo, representat per l’ànima. 1. Part dolenta: el cos. Les espines volen significar els dolors, les malalties. 2. Núvol que tapa el cervell: ignorància, filla del pecat original. 3. Serp o drac en el cor: El pecat i els set pecats capitals. 4. Drac: Diable, Satanas. Els set caps representen els set pecats capitals. 5. El genet simbolitza l’ànima que es deixa conduir per les males inclinacions. 6. Principiant, Proficient, Perfecte, tres passos que l’ànima ha de passar per aconseguir l’entrada a la Glòria. El Cavall simbolitza els apetits inferiors, mentre que el cavaller simbolitza els superiors. 7. Camí de la Salvació i de la Perdició. Mentre el camí de la Salvació és estret al principi i ample al final, el de la Perdició és ample al principi i estret al final. 8. El Món i els seus entreteniments, representat per Bacus. 9. El Fals Profeta o Anticrist. 10. Mort. El cavall de la Mort representa el Temps. Porta dues Dalles, amb una sega la vida quotidiana, mentre que l’altra és la del dia del Judici Final. 10. Plaça o camp del Món amb la destrucció originada per la Mort.

Novíssim segon: Judici: 11. Espasa. 12. Crist, Jutge de vius i morts. El cavall blanc fa referència a la humanitat de Crist, mentre que la vestidura tenyida de sang és una referència a la seva Passió. La Corona símbol de Rei de reis. La vara de ferro, la llei de Crist. 13. Fidelitat i fermesa. 14. Veritat i claredat. 15. Justícia rigorosa. 16. Estol dels justos. 17. Àngel que fa d’Advocat, Àngel de la Guarda. 18. Perseguit per la Justícia. 19. Diable, fiscal acusador. 20. Premsa, Purgatori.

Novíssim Tercer: Infern. Està rodejat de mar i terra: 21. Porta de l’Infern. 22. Claus de la Mort, Judici i Infern, que tanquen i no obren. Nou places (o requadres) pels torments dels sentits. 23. Pena de la vista. 24. Pena de l’oïda. 25. Pena de l’olfacte. 26. Pena del gust. 27. Pena del tacte. 28. Pena del fred. 29. Pena de les malalties. 30. Pena del foc. 31. Pena del Calze de la ira de Deu. Nou memòries per la pena del dany: 32 Diable que recorda la memòria Eterna de la pena del dany pel bé perdut. 33. Diable que pretén que se l’adori. 34. Diable que entrega el pecador a un jutge. 35. El Diable recorda el bé perdut. 36. Memòria de la facilitat en que l’ànima es podia haver salvat i no ho ha aconseguit. 37. Diable amb el calze trabucat. Memòria eterna de la Passió de Crist. 38. Cuc de la culpa que rosega la consciència del pecador. 39. Diable amb un procés a la mà i una cometa a la boca fent públic el nombre de culpes. 40. Diable amb la trompeta del Judici Final. Quatre raons que deixen confus al condemnat: 41. L’espasa trencada que significa la malícia del pecador contra Déu, mentre que la espasa sencera representa l’espasa de Déu. 42. Vara d’olivera trancada i una altra de sencera. 43. Mà amb dues monedes: l’una amb una corona, i l’altre amb una creu. 44. Mort amb un plat a la mà, i a l’altra una serp, significa la vida dels condemnats que sempre viuran del morir i moriran del viure. 45. Pou que simbolitza l’infern interior.

Novíssim Quart: Glòria: 47. Entrada. 48. Dot de la claredat. 49. Àngel que assenyalava al triomfant el domini del cel. 50. Dot de la immortalitat. 51. Potestat. 52. Dot de la subtileza. 53. Muntanya de Sion. 54. Dot de la lleugeresa. 55. Comprensió de Déu. 56. Fruïció de Déu. 57. Riu de les ànimes i dels sentits.

39. Díez Borque, *Verso e imagen*. ... p. 139.

40. *Llave, y Ejercicios del Libro apocalypitico* ..., p. 41.

Cases⁴¹ explica detalladament una modalitat d'exercitar els *Desenganyys*, pràctica no exempta d'una considerable teatralitat. Com hem comentat, els Novíssims també foren divulgats en fulls solts⁴², i podien anar acompanyats d'unes cobles, com un record de la prèdica de les Missions: "*Valga pues esto para que se lean, se vean, se miren, y se canten en la Escuela, y aun en la puerta de las Iglesias los Novísimos, y caminos de aquella eternidad*".

Els gravats de Joan Jolis de 1694, així com els de Pere Abadal semblen haver tingut un model comú. Model que podria ser, com hem comentat, els gravats de Vaquer; relació, però, que no podem afirmar amb seguretat, ja que ens manca l'evidència de la datació cronològica dels gravats de Vaquer. Els gravats dels Novíssims més ben aconseguits són els de Pere Abadal, seguits pels de Vaquer i, finalment, els de Joan Jolis. Per altra part, cal dir que, tot i que les xilografies de Joan Jolis són bastant similars a les que il·lustren els *Desenganyys* de Surià, manifesten una qualitat superior als d'aquest impressor barceloní del carrer de la Palla.

Les planxes⁴³ de Joan Jolis són de fusta de cirerer i amiden 185 x 146 mm. Si tenim en compte que els tiratges habituals de l'època eren de 1200 exemplars no és estrany que presentin les seves talles arrodonides i desgastades per l'ús. També devien ésser fetes diverses edicions d'aquesta obra, tot i que de moment només hem localitzat la de Joan Jolis de 1694.

Com hem anat dient, aquests gravats són els únics exemplars coneguts, ara per ara, gravats per Joan Jolis Santjaume. Fet que constitueix una excepció, ja que la resta dels nom-

41. La plática destes Exercicios en nuestras Hermanas es: Primeramente se plantan a los ojos de todos los asistentes, los Novísimos del libro escrito dentro, y fuera, del Apocalipsis; y puestos por la parte de afuera, por donde no se ven mas que los dos caminos a la Eternidad hasta la Muerte, empiegan dos Hermanas a cantar esta quartilla: "Este es tu libro, y memorias*", con dos vias aca fuera: * lo que dentro se te espera, * so el Iuyzio, Infierno, y Gloria. Y la que tiene una varilla por indice, acabada la quartilla, la passa por el traspasso, por donde ha de passar la Alma del Tiempo a la eternidad, y da(n)do su buelta al libro, se presenta el Iuyzio: y aqui cantan las dos Hermanas esta otra quartilla: Este es del tiempo al Eterno* el Iuyzio puesto en medio*: * por donde vas sin remedio* a la gloria o al Infierno. Cantada esta quartilla, se abre mas dentro, el libro por la parte siniestra, y se presenta la Eternidad del Infierno con sus tormentos; y aqui se canta esta otra quartilla: Este es tu profundo, mira, * pecador, mira tu Infierno; * mira que malo, y que eterno, que ira de dios, y que ira!. Cierrase el Infierno, y finalmente se abre en la parte diestra la Eternidad de la Gloria: y al mismo punto empiegan sinco voces muy compasadas a cantar esta quartilla: Almas venid, y mirad* quanto Cielo se os espera* que fin, que patria, y que esfera, * que Gloria, y que eternidad.

De aquí prosiguen les dos voces las octavas co(n)forme estan puestas pag. 2.3.4. y responden su verso las sinco interpoladas con la musica de dos en dos octavas, puesta la eternidad de la Gloria a los ojos, y señalando una con el indice lo que se canta con lo que se presenta (que por esto estan los numeros) esto es, la aprtida del alma deste mundo, su subida a los Cielos, su entrada, y sus admirables gra(n)dezas puesta en la Jerusalem Triunfante Y se concluye esta primera parte de los exercicios diziendo una con voz baxita: Tu autem Domine miserere nobis, y responden las otras con la misma voz Deo gracias.

(...) Estos mismos Exercicios, con que se exercitan la fe, esperança, y deseos, a vista de la Gloria, al modo dicho los hazen nuestras Hermanas en todos los dias festivos, exepto las Dominicis ordinarias, en las cuales se exercitan los demas Novísimos con esta orden: en la primera Dominica se pondera(n) dos caminos a la Eternidad, en la segunda la Muerte, en la tercera el Juyzio, en la quarta la pena eterna del sentido, y en la quinta (si ay) la pena eterna del daño; y en todas las fiestas, hazen dixe, y en el tiempo Pasqual, la gloria.

Estos mismos se hazen en algunas Villas del Principado, o con musica, o sin ella) con admirable co(n)suelo de los Moradores (...)"

42. *Ejercicio para criar la Inuentud con el santo temor de la iusticia, y amor santo a las misericordias de Dios en orden a la Confession, y comunion. A vista de los Novísimos, y caminos a la eternidad que en un libro escrito dentro, y fuera nos dan a comer el profeta Ezequiel, y el Evangelista San Juan.* Institut Municipal d' Història de Barcelona. Secció de Gràfics. Aquest full solt consta de tres pàgines, en la primera hi ha la introducció escrita en castellà, i en els altres dos fulls estan els versos dels *Desenganyys*, escrits en català. No està il·lustrada amb els gravats dels Novíssims.

43. La Biblioteca de Catalunya, secció de Gravats, conserva aquestes quatre planxes dels Novíssims: La de la Mort (R.E. 5598) presenta les arestes-marc trencades a conseqüència de la successiva pressió de la premsa i l'angle inferior dret escrotonat. Mentre les altres tres planxes dels Novíssims són d'una peça sencera, la del Judici (R.E. 5597 I i 5597 II), està formada per dues matrius. En l'edició dels *Desenganyys* de Joan Jolis de 1694 es percep clarament que el gravat està format per aquestes dues planxes, com la de Vaquer, que també està configurada en dues meitats. La que correspon a l'Infern (R.E. 5599) té les seves arestes-marc força malmeses, així com l'angle esquerre inferior escrotonat. El de la Glòria (R.E. 5600), està en força bon estat de conservació.

brosíssims gravats⁴⁴ d'aquests impressors barcelonins es anònima, perquè tot i que es digui que Isabel Jolis⁴⁵, filla de Joan Jolis Santjaume, va ser gravadora, en manquen les proves documentals.

Aquest fet tan singular, de què tan sols coneguem la planxa del Novíssim de la Mort amb la signatura Jolis i la resta d'aquests gravats pel contracte amb Magí Cases, ens fa pensar que aquest artífex és va dedicar més a les tasques pròpies de l'impressor, que a les del gravador. Les matrius xilogràfiques que il·lustren la nombrosa producció de la casa Jolis segurament provenien d'encàrrecs fets a altres gravadors, o també a la compra de gravats a altres tallers tipogràfics. Circumstància que atorga a aquests gravats dels *Desenganys del Apocalipsis* de Magí Cases un valor excepcional dins de la història del llinatge Jolis i del gravat català del Sis-cents.

Transcripció del document

Decimum Quartum Manuale. Lluís Fontana, 1683, Lligall nº 4, p. 196 recto i verso. Protocols.

Sobre las cosas avall escritas per y entre lo Reverent Magi Cases, prevere, doctor en sagrada theologia en Barcelona resident de una y Joan Jolis, estamper, ciutada de Barcelona se son fets los pactes següents: Primerament lo dit Joan Jolis conve y en bona fe promet al dit Doctor Magi Cases que dins sis mesos y mig del dia present en havant comptadors tindra fetas y acabadas ab tota perfeccio mateix de sa rna propia aquellas quatra planxas o taulas de casi tres pams en quadre las quals li te entregades dit D(octo)r. Cases pulidas y dibuixadas a gasto de dit señor Doctor Cases las quals li te entregadas a fi y efecte de que dit Jolis grave en ditas planxas lo novissim de la gloria ab lo primer y conforme ja estan comensades y en cas que dit Jolis dins dit termini de sis mesos y mig no tindra acabadas y perfissionadas ditas planxas puga dit Reverend doctor Casas de sa propia auctoritat fer acabar y perfissionar aquellas per qui li apareixera ço es lo que faltara a fer de aquellas a gastos y despesas de dit Jolis. Y axi mateix promet dit Jolis tirar las ditas planxas al preu que altres estampers se offeriran a tirar aquellas tenint dit Jolis la fadiga, y en cas que dit Reverend doctor Casas no li volgues donar dita fadiga y no consentis que preu per preu las tira dit Jolis dega en dit cas dit señor doctor Casas donar a dit Jolis a mes del que avall li promet donar una dobla 'y mitja antes de tràurer-li ditas planxas de casa y las ditas cosas promet attendre y cumplir sens dilacio ni excusa alguna ab los acostumatats salaris de procurador dins Barcelona deu sous y fora vint ab restitucio de totas missions y despesas per lo que se obliga tots sos bens mobles, immobles haguts y per haver. Renunciant a qualsevol lley o dret que valor y ajudar li pogues y a son propi for, sotsmetent-se quant en aso al for del magnifich Regent de la Vegueria de Barcelona y de dita qualsevol al(tra) facultat de variar, fent-ne y firmant-ne escriptura de ters en lo llibre dels tersos de dit magnifich Regent la vegaria de Barcelona y de altrás qualsevol obligantse per los tots y sengles bens y drets seus mobles y immobles haguts y per haver tant solament com per estas cosas no entenga obligar la persona llargament y ab jurament. Ítem lo dit señor doctor Magi Casas conve y en bona fe promet al dit Joan Jolis que per gravar las ditas planxas o taulas ab la conformitat dalt dita li donara y li pagara vuit doblas en or en esta forma ço es dos doblas en or de comptant lo dia present per lo comensament de la primera planxa una dobla, axis com per son ordre anira comensant las altres planxas o taulas y las restants tres doblas en continent que sera acabada y perfissionada la obra y no res menys, promet que en ser fetas ditas planxas fara tira aquellas per lo mateix Joan Jolis al preu que los altres estampers se offeriran a tirar aquellas tenint la fadiga dit Jolis per tirar aquellas preu per preu y en cas que no li fes tirar aquellas li promet com es dit donar dita una dobla y mitza antes de tràurer-li ditas planxas de casa ultra ditas vuyt doblas lo que promet cumplir ab restitucio de totas missions y despesas et per lo que se obliga tots

44. La Biblioteca de Catalunya va comprar, l'any 1987, als hereus de la Impremta Jolis més de 4000 planxes de fusta. Davant d'aquest extraordinari nombre de xilografies anònimes, adquireixen un valor afegit aquestes planxes degudes a la mà de Joan Jolis Santjaume.

45. Rodríguez Cepeda, Enrique, *Romancero impreso en Cataluña. (Impremta de J. Jolis a Viuda Pla)*. Ediciones José Porrúa Turanzas, s.a., Madrid, 1984, p. 11 i ss.

sos bens mobles y immobles haguts y per haver ab totas renunciacions tant del privilegi clerical com altres llargament y ab jurament.

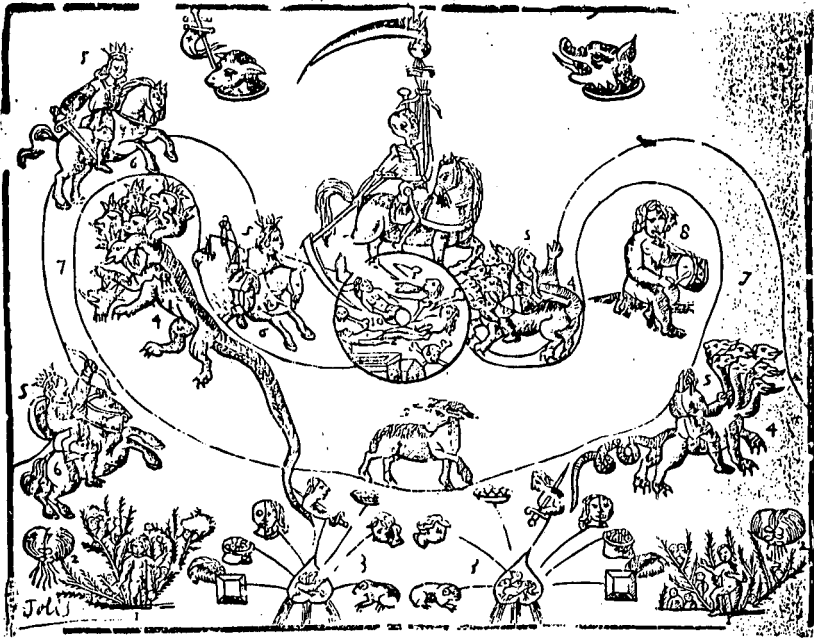
Testes sunt lo R[evere]ndus Joannes Cabussa, presbiter in ecclesia parrochiali Sancti Michaelis presentis civitatis beneficiatus et Jacobus Miro nottarius villae de Cornudella diocesis.

Protocols. Lluís Fontana. 1684. Manual 15. 129 recto i verso.

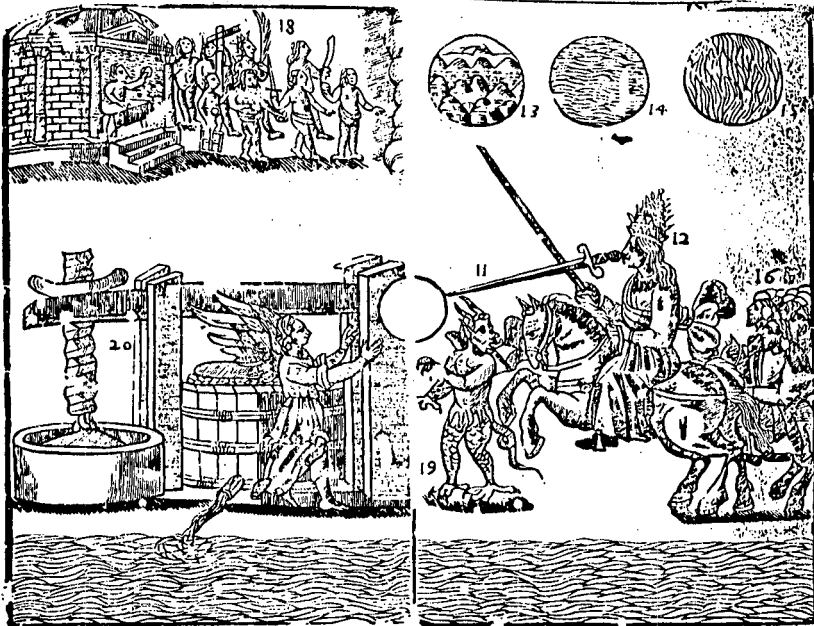
Die XXII mensis junis anno a nativitate Domini MDCLXXXIII.

Ego Joannes Jolis estamperius civis Barcinonae, gratis et confiteor et in veritate recognosco vobis Reverendo Magino Casas, presbitero, sacrae theologiae doctoris. S.T.A Barcinonae residenti presenti quod numerando realiter et de facto in notarii et testium infraescriptorum presencia dedistis et solvistis mihi et confiteor me a vobis habuisse et recipisse sexdecim libras dessem novem solidos barcinonensis qua sunt scilicet quinque libras dessem solidi pro valore unius dupleam auri qui est ad complementum illarum octo duplearum per vos dictum doctorem Casas mihi dare et soluere promissarum per dibuixar y perfissionar quatre planxes et alii causis et rationibus expressis aliis intro penes notarium infraescriptum recepto die septima septembris millesimo sexcentesimo octagesimo tertio cum restantes septem dupleas habui et recepi a vobis diversis vicibus sive solussionibus, octo libras quinque solidis pro valore unius dupleas et medius auri pro consimili quantitate per vos dictum doctorem Casas mihi dare resoluere promisso cassu quo vos dictus Casas habeatis in posse vestro dictas planxas per me operatas et non existant eas in meo posse reliquas vero tres libras et quatuor solidi sunt pro laboribus per me tentis de tirar cent planxas ex eisdem per me factis et operatis et ad complementum omnium et quorumcumque computorum inter me et vos tentorum usque in hunc presentem diem quibusvis rationibus sive causis in cujus rei testimonium presentem vobis firmo apocham de soluto verum etiam nos ambo dicti doctor Casas et Joannes Jolis cancellamus et annullamus prechalendatum instrumentum, inter nos firmatum apud notario infraescriptum. Ita et taliter & actum.

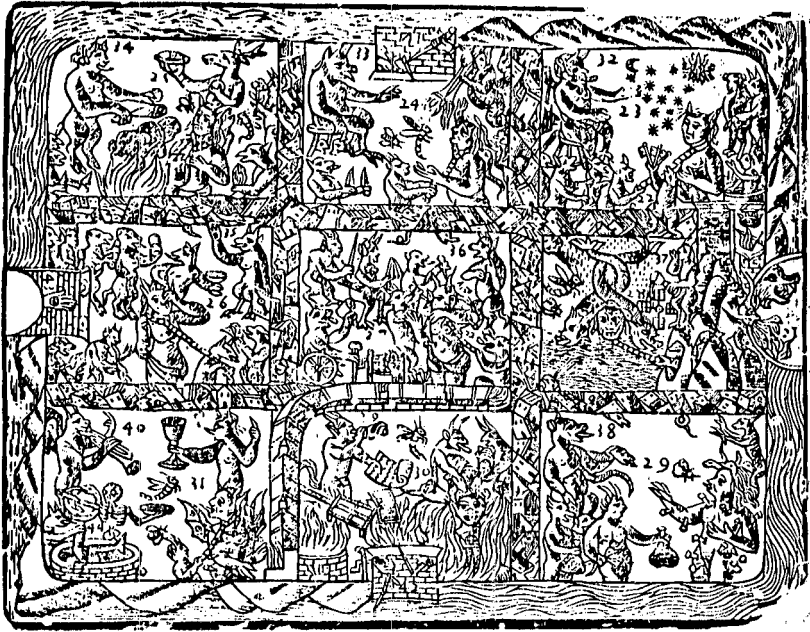
Testes sunt Bernardus Torras candelarius, civis Barcinone et Hieronimus Borrás, scriptor Barchinone.

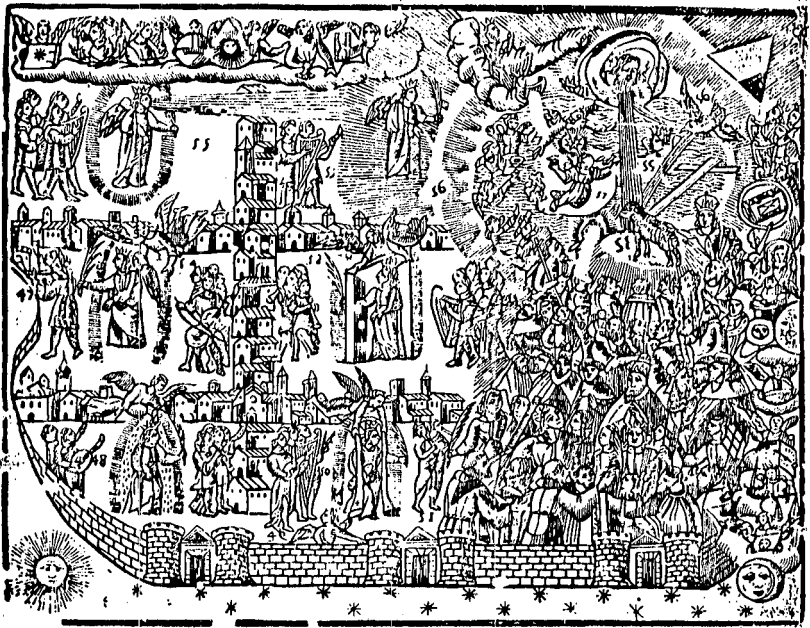
Novissim primer: Mort

Novissim segon: Judici

Novísim tercer: L'infèrn

Novísim quart: Glòria